

BLIJ MET EEN DODE MUS

OVER DE VARIATIE IN DE KOPTEKENING EN HET KEELBORSTSTUK BIJ DE HUISMUS IN ZUID-LIMBURG

A.A. van Heurn, Lindenstraat 58, 6325 PB Berg en Terblijt

Tijdens de maandelijkse bijeenkomst van Kring Maastricht van 3 mei 1984 liet ik een serie Huismussen (*Passer domesticus*) zien met een bijzondere keel- en borstkleur (ANONYMUS, 1984). Bij de mannetjes bleken er in het normale zwarte gebied ook bruine veertjes voor te komen. Leden van het Natuurhistorisch Genootschap werden toen opgeroepen om gevonden dode Huismussen te verzamelen om na te kunnen gaan hoe het in Zuid-Limburg is gesteld met deze kleurafwijkingen. In dit artikel worden de resultaten gepresenteerd van een klein onderzoek aan mijn verzameling dode mannelijke Huismussen, die in de loop van de tijd is gegroeid tot 515 exemplaren. Hierbij wordt niet alleen ingegaan op dit zogenoemde 'pectoraal bruin' maar wordt ook de variatie in de koptekening (en een mogelijke verandering hierin) beschreven.

BETER EEN VOGEL IN DE HAND

Hoewel de uitdrukking "beter een vogel in de hand dan tien in de lucht" vermoedelijk in kringen van jagers of vogelbestrijders is ontstaan en uit natuurbeschermingsoverwegingen absoluut onjuist is, is zij voor onderzoek aan de variatie binnen een soort zeer zeker van toe-

passing. Ik heb dan ook in de loop van bijna twintig jaar in Zuid-Limburg (voornamelijk de omgeving van Bergen en Terblijt) 515 dode mannelijke Huismussen verzameld. De collectie is mede bijeengebracht door katten en vrienden die wisten dat ik daar belangstelling voor had. Daarnaast beschik ik over een tussen 1941 en 1944 aangelegde verzameling van 14 mannelijke Huismussen uit de omgeving van

Voorschoten. De collectie wordt te zijner tijd overgedragen aan Naturalis (Leiden).

PECTORAAL BRUIN

Al in het begin van de vorige eeuw wordt melding gemaakt van bruine veertjes in het normaal geheel zwarte keelborststuk van de mannetjes van de Huismus. Mogelijk wordt de bruine kleur veroorzaakt door het ontbreken van het zwarte pigment, aangenomen dat de zwarte kleur is opgebouwd uit zwart en bruin pigment, zoals bij de Europese mol (*Talpa europaea*).

KLEINSCHMIDT beschrijft het voorkomen van pectoraal bruin in 1926 al als "nicht selten", waarbij hij het heeft over bruin in het midden van het keelborststuk. In 1952 vermeldt hij voor Huismussen drie afwijkingen: geheel of gedeeltelijk albinisme, isabelkleurige exemplaren en "braunkehlige (ab *rufipectus* Bonaparte)".

VAN HEURN roept in 1960 ook op om beter naar mannelijke Huismussen te kijken: "Men lette eens op de zwarte keel- en borstvlak die bij oude mannetjes in het prachtkleed (± juni) duidelijk bruin gerand kan zijn". Ook in de Collectie Hens van het Natuurhistorisch Museum Maastricht komt een afwijkend exemplaar voor, dat door HENS (1965) als volgt wordt beschreven: "Ik bezit in mijn collectie onder andere een vrij zeldzame kleurafwijking van een Huismus, namelijk een mannetje, 23-03-1948 verzameld te Sibbe bij Valkenburg, waarbij het benedengedeelte van de zwarte keelvlak kastanjebruin is".

De hiervoor vermelde auteurs duiden dus elk op een ander deel van het keelborststuk waar dit pectoraal bruin werd aangetroffen.

STEPHAN (1984), die 355 exemplaren bekeken heeft, vermeldt de kleurafwijking slechts voor enkele exemplaren waarbij hij opmerkt dat het keelborststuk gedeeltelijk of juist volledig donkerbruin gekleurd kan zijn.

Waar HENS (1965) dit verschijnsel nog zeldzaam noemt, vermeldt VAN DER PLAS-HAARSMa in 1980 dat "de bruine kleur op keel en borst" "regelmatig" voorkomt.

FIGUUR I
Vier mannelijke Huismussen (*Passer domesticus*) uit de hier beschreven collectie. Van links naar rechts neemt het aandeel pectoraal bruin toe (foto: D. Th. de Graaf).

TABEL I

Aandeel in procenten van de mannelijke Huismussen (*Passer domesticus*) in de door STEPHAN (1984) en de hier onderzochte collecties uit Zuid-Limburg en Voorschoten. Tekeningen uit STEPHAN (1984).

	geen stip achter oog geen streep voor het oog	wel een stip achter het oog geen streep voor het oog	wel een stip achter het oog korte streep voor het oog	wel een stip achter het oog lange streep voor het oog
Stephan 1984 (n = 355)	1,1	93,8	3,7	1,4
Zuid-Limburg 1984 - 2003 (n = 515)	1,4	23,1	64,9	10,6
Voorschoten 1941 - 1944 (n = 14)	7,1	35,7	0	57,1

CRAMP *et al.* (1994) vermelden in de soortbeschrijving van *Passer domesticus* voor de mannetjes: "occasionally (...) some chestnut mixed in black of bib", daarmee aangevend dat pectoraal bruin slechts incidenteel voorkomt.

PECTORAAL BRUIN IN ZUID-LIMBURG

In mijn collectie van 515 in Zuid-Limburg verzamelde mannelijke Huismussen, blijken er 122 (24%) bruine veertjes in het keelborststuk te hebben (figuur 1). De hoeveelheid varieert van (een deel van) een enkel veertje tot drie exemplaren die echt opvallen door de hoeveelheid pectoraal bruin.

De plaatsen waar pectoraal bruin voorkomt lijken geheel willekeurig te zijn. De bevindingen van KLEINSCHMIDT (1926), die de bruine veertjes vermeldt voor het midden van het keelborststuk, en van VAN HEURN (1960), die rept over bruine randen, kunnen dan ook niet worden bevestigd.

BRUIN IN DE KRUIN EN BOVEN DE NEUS

In de door mij onderzochte exemplaren bleek dat er ook bruine veertjes voor kunnen komen in de kruin (die dan meer of minder bruin gespikkeld is). Tenslotte bleek er bij twaalf exemplaren een bruin bandje op het voorhoofd boven de neusgaten voor te komen. Vijf van deze vogels hadden bovendien bruine stippen in de kruin.

Ook in mijn verzameling Ringmussen (*Passer montanus*) komt pectoraal bruin in het zwarte keelborststuk regelmatig voor. De zwarte en bruine pigmenten zijn echter fletser dan

bij de Huismus waardoor de bruinkleuring minder opvalt.

Van de tussen 1979 en 1993 in Bergen Terblijt verzamelde 74 exemplaren hebben slechts twee mannetjes een opvallende bruine kleur in het keelborststuk. Van de andere exemplaren (mannetjes en vrouwtjes) heeft ongeveer de helft wel enige bruine veertjes.

VARIATIE IN DE KOPTEKENING

In 1974 beschreven BAUMGART en STEPHAN de resultaten van hun onderzoek naar de migratie van de Spaanse mus (*Passer hispaniolensis*) over het Balkan-schiereiland. Deze areaaluitbreiding vond plaats in enkele decennia en betrof heel Bulgarije, Zuid-Roemenië en het noordoostelijk deel van het toenmalige Joegoslavië. Ook werden de trek-, voortplantings-, broed- en ruitijden van *Passer hispaniolensis* en de in het gebied ook voorkomende nauw verwante soorten *Passer domesticus* en *Passer indicus* onderzocht. Uit dit onderzoek bleek dat deze factoren geen belemmeringen voor eventuele hybridisaties tussen deze soorten hoefden te zijn (STEPHAN, 1982).

Om eventuele hybridisaties ook daadwerkelijk vast te kunnen stellen, werd daarna de individuele variatie van de drie soorten beschreven (STEPHAN, 1984). Omdat het onderzochte materiaal uit verschillende musea (Alma Ata, Leningrad, Moskou, Dresden en Berlijn) en uit geheel verschillende gebieden afkomstig was – en dus betrekking had op verschillende populaties – konden de gevonden verschillen niet gebruikt worden voor

het voorgestane doel. Daarvoor zouden omvangrijkere 'monsters' uit kleinere geografische gebieden moeten worden bestudeerd (STEPHAN, 1984). Het is ook zeer de vraag of de door STEPHAN (1984) beschreven variatie in de koptekening ook in kleinere gebieden zoals Zuid-Limburg voorkomt. CRAMP *et al.* (1994) vermelden in de soortbeschrijving van *Passer domesticus* voor de mannetjes: "Much individual variation (...); occasionally, a white supraloral stripe or spot", zonder in te gaan op geografische differentiatie of op veranderingen in de loop van de afgelopen decennia.

VARIATIE IN DE KOPTEKENING IN ZUID-LIMBURG

In aansluiting op de hiervoor vermelde variatie in de koptekening is in de in Zuid-Limburgse verzameling Huismussen speciaal gekeken naar de witte stippen en strepen voor en achter het oog. Ook werd gekeken naar de bevedering van de kruin. In tabel I worden de resultaten vergeleken met die uit het onderzoek van STEPHAN (1984).

Op het percentage vogels zonder stip achter het oog na, zijn de verschillen aanzienlijk. Dat geldt zowel voor het percentage vogels met alleen een stip achter het oog als voor de percentages vogels met stip achter én streep vóór het oog. Voor wat de streep voor het oog betreft, wordt het verschil nog groter als we de (variabele en daardoor moeilijk objectief als 'kort' of 'lang' in te delen) lengte van de streep buiten beschouwing laten. Dan blijkt van het door STEPHAN (1984) onderzochte materiaal 5,1 % een streep voor het oog te hebben, terwijl dit

voor de hier beschreven Zuid-Limburgse vogels 75,5 % is.

Deze resultaten zijn op zijn minst opvallend als ze vergeleken worden met wat oudere beschrijvingen van de koptekening van (Nederlandse) Huismussen, waarin niets over de streep voor het oog voorkomt:

- JAC. P. THIJSSSE schrijft in 1903 wel heel nadrukkelijk over de (toch ook moeilijk zichtbare) "vlekjes boven 't oog: één er voor en één er achter. (...) Je ziet ze niet zoo heel makkelijk, maar wie ze op een afstand van een meter oftien onderscheiden kan, heeft goede oogen en mag hopen het in de vogelkunde nog ver te brengen. Maar bij een vuile stadsmusch zou ik het niet proberen, of 't moest in October wezen. kort na den rui, als de mooie nieuwe veertjes nog niet door het stadsroet verontreinigd zijn".
- BREHM (1906) rept alleen over het vlekje achter het oog
- De afbeelding van de Huismus in KLEINSCHMIDT (1926) toont alleen de stip achter het oog.
- In het standaardwerk 'De Nederlandse Vogels' (EYKMAN *et al.*, 1937-1949) tonen beschrijving noch afbeelding de stip.
- VAN DER PLAS-HAARSMA (1980) vermeldt in haar uitgebreide beschrijving van de Huismus ook alleen het vlekje achter het oog.

KLEINSCHMIDT beschrijft in 1952 variaties in de koptekening van Huismussen: strepen en stippen bij exemplaren uit Finland en Saloniki.

VAN HEURN (1960) is, voor zover ik kon nagaan, de eerste die voor in Nederland voorkomende Huismussen rept over het streepje: "Het witte streepje voor het oog is slechts bij enkele voorwerpen hoogstens in beginsel en dan nog flauwtjes aangeduid. Bij verreweg de meeste exemplaren ontbreekt dit streepje".

CONCLUSIES

Op grond van de hier gepresenteerde gegevens over de variatie in de koptekening bij Huismussen uit Zuid-Limburg zien we dat er in vrij korte tijd veranderingen hebben plaats gevonden. Huismussen met een stip achter en een streep voor het oog zijn nu veruit in de meerderheid, terwijl daar in de eerste helft van de vorige eeuw absoluut geen sprake van was. Dit zou kunnen duiden op een oude hybridisatie van *Passer domesticus* met *Passer italiae* (STEPHAN, 1986).

De uitkomsten van mijn onderzoek sluiten goed aan bij de door KLEINSCHMIDT (1926; 1952) beschreven 'Formenkreislehre'. Hier wordt beschreven hoe mussen in de voorbije eeuwen de graanverbouwende mens volgden, waarbij door hybridisatie van verschillende *Passer*-soorten lokale rassen ontstonden, die zich mogelijk kunnen ontwikkelen tot ondersoorten.

STEPHAN (1986) beschrijft (naar MEISE, 1936) verschillende vormen van hybridisatie. In onze omgeving is de volgende constatering van belang: "als in een klein gebied twee ondersoorten bij elkaar komen, vindt regelmatig hybridisatie plaats". Als voorbeeld wordt daarbij de "hybridisatie van *Passer domesticus italiae* en *Passer domesticus domesticus* in Noord Italië genoemd. In dat gebied komen naast deze nieuwe hybride ook de zuivere *Passer domesticus* en *Passer italiae* voor. Zo zou het heel goed mogelijk kunnen zijn dat onze Huismus (nu) een hybride is (geworden) van *Passer domesticus* en *Passer italiae* (STEPHAN, 1986).

AANBEVELINGEN

STEPHAN (1984) geeft naar aanleiding van het onderzoek naar hybridisatie tussen de verschillende *Passer*-soorten het advies dit onderzoek toe te spitsen op de populaties in Noord-Afrika, Malta, Zuidwest-Italië, het noorden van Corsica en het noorden van Italië. Ik zou daar het gehele gebied van Spanje en Zuid-Frankrijk tot Noorwegen en Finland alsook Engeland en Ierland aan toe willen voegen.

Om dit onderzoek te kunnen doen is het van belang om over kleine collecties van populaties uit verschillende gebieden te kunnen beschikken, waarbij deze 'steekproeven' eigenlijk periodiek herhaald zouden moeten worden.

Ik roep iedereen dan ook op alle dood gevonden mussen in te leveren bij een natuurhistorisch museum in de buurt. En museummedewerkers roep ik op letterlijk blij te zijn met een dode mus en deze goed (als balg volstaat) geprepareerd en gedocumenteerd te bewaren.

DANKWOORD

Ik wil de heer J. Driessen uit Obbicht hartelijk danken voor het afstaan van 75 mannelijke Huismussen in de tijd dat hij bij de 'Mussen Werkgroep Limburg' actief was. Dr. G.F. Mees

dank ik voor het toezenden van literatuur. Hierdoor kon het onderzoek uitgebreider worden dan eerst was voorzien.

SUMMARY

COLOUR PATTERN VARIATIONS IN THE HEAD, CHEST AND THROAT AREAS AMONG MALES OF THE HOUSE SPARROW (*PASSER DOMESTICUS*) IN SOUTHERN LIMBURG

In a collection comprising 515 male House Sparrows, gathered by the author between 1984 and 2002, 24% of specimens appear to show pectoral brown colouring in the usually fully black chest. Position and intensity of this pectoral brown colouring turn out to be arbitrary. The presence of pectoral brown appears to have been far less common in the early 1900s. The author has also studied colour pattern variations in the head region, in particular the presence/absence of white dots over the eye. Table 1 summarises the results and compares these with studies by Stephan (1984) and with a small collection from Voorschoten (western Netherlands), gathered between 1941 and 1944.

It seems that the population in southern Limburg has undergone changes in the colour pattern of the head region in a relatively short time span. House Sparrows with a dot behind and a stripe in front of the eye constitute a clear majority, which was not the case in the first half of the last century. The present findings suggest that our common House Sparrow is in fact a hybrid of *Passer domesticus* and *P. italiae* (see Stephan, 1986).

LITERATUUR

- ANONYMUS, 1984. Verslag van de Maandelijksse bijeenkomst te Maastricht op 3 mei. Natuurhistorisch Maandblad 73 (6/7): 113.
- BAUMGART, W. & B. STEPHAN, 1974. Die Ausbreitung des Weidensperlings (*Passer hispaniolensis*) auf der Balkanhalbinsel und ihre Ursachen. Zoologische Abhandlungen, Staatliches Museum für Tierkunde in Dresden. Band 33 (8).
- BREHM, A., 1906. Brehms Tierleben. Allgemeine Kunde des Tierreichs. Auflage von Otto zur Strassen. Leipzig / Wien.
- CRAMP, S., C.M. PERRINS & D.J. BROOKS (EDS.), 1994. *Passer domesticus* – House Sparrow. In: Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa. The birds of the Western Palearctic. Volume VIII. Crows to Finches. Oxford University Press, Oxford/New York.
- EYKMAN, C., P.A. HENS, F.C. VAN HEURN, C.G.B. TEN CATE, J.G. VAN MARLE, G. VAN DER MEER, M.J. TEKKE & T.SJ. DE VRIES, 1937, 1941, 1949. De Nederlandsche

- Vogels I-III. Wageningsche Boek en Handelsdrukkerij, Wageningen.
- HENS, P.A., 1965. Avifauna van de Nederlandse Provincie Limburg benevens ene vergelijking met die der aangrenzende gebieden. Publicaties Natuurhistorisch Genootschap in Limburg 15, Maastricht. 2^e herziene druk.
- HEURN, W.C. VAN, 1960. Onze Huismus. Vanellus 13 (2).
- KLEINSCHMIDT, O., 1926. Die Formenkreislehre und das Weltwerden des Lebens. Halle-S.

- KLEINSCHMIDT, O., 1952. Die neue Brehm Bücherei; Der Zauber von Brehms Tierleben. Ak. Verlagsgesellschaft, Geist & Portig K.G., Leipzig.
- MEISE, W., 1936. Ueber Artenstehung durch Kreuzung in der Vogelwelt. Biol. Zentralblatt 56 (11/12): 590 – 604.
- PLAS – HAARSMAN, M. VAN DER, 1980. De Huismus. Het Spectrum, Utrecht.
- STEPHAN, B., 1982. Zur Mauser Dreier Passer-Arten in Kasachstan. Mitt. Zool. Mus. Berlin Bd 58. Suppl. Ann. Orn.

6: 91-100.

- STEPHAN, B., 1984. Zur individuellen Variabilität einiger Passer-Arten; Mitt. Zool. Mus. Berlin Bd 60. Suppl. Ann. Orn. 8: 89-96.
- STEPHAN, B., 1986. Die Evolutionstheorie und der taxonomische Status des Italiensperlings. Mitt. Zool. Mus. Berlin Bd 62. Suppl. Ann. Orn. 10: 25-68.
- THIJSSSE, JAC. P., 1903. Het Vogeljaar; Nederlandse vogels in hun leven geschilderd. A.G. Schoonderbeek, Laren (N.H.).

MEDEDELINGEN

DANKWOORD BURGEMEESTER LEERS

TOESPRAAK TIJDENS BOEKPRESENTATIE VAN "DE FLORA VAN DE OMSTREKEN VAN MAASTRICHT IN DE 19^e EEUW".

Tijdens de Genootschapsdag van zaterdag 8 maart 2003 ontving burgemeester Leers van de Gemeente Maastricht het eerste exemplaar van het boek "De flora van de omstreken van Maastricht in de 19^e eeuw" uit handen van de voorzitter van het Natuurhistorisch Genootschap de heer Coolen. Het dankwoord van de heer Leers treft u hierbij aan.

Dames en heren,

"En dan: wat is natuur nog in dit land?
Een stukje bos, ter grootte van een krant,
Een heuvel met wat villaatjes ertegen."

Dat zijn enkele regels uit een bekend gedicht van Jacques Bloem, dat eindigt met een regel die werkelijk iedereen kent: "Domweg gelukkig, in de Dapperstraat."

Ja, wat is natuur nog in dit land. Gelukkig mogen we vaststellen dat het beeld van de natuur in Nederland minder somber is dan Bloem in 1945 dichtte. En toch, hoeveel bos is er niet verdwenen in de afgelopen zes decennia?

Het is nuttig je steeds rekenschap te geven van het verloop van ontwikkelingen. Op het vlak van de natuurwaarden hebben we heel veel verloren laten gaan.

En dat gaat terug tot de 19^e eeuw, de eeuw van, onder meer, de groot-schalige industrialisatie, die werd gevolgd door een sterke bevolkings-groei en een explosief toenemende vervuiling van het natuurlijk milieu. Dat hoef ik ten overstaan van dit Natuurhistorisch Genootschap niet uitleen te zetten. Dat weet trouwens iedereen. Het is nu een kwestie van: houden wat we nog hebben en red-den wat er nog te redden valt.

In dat verband is het gewenst om je een idee te vormen over wat je aan zogeheten 'natuurhistorische waarden' wilt be-houden en, zo mogelijk, herstellen. Daarvoor heb je kennis en inzicht nodig, bijvoorbeeld op basis van documenten zoals dat van Dumoulin. Documenten waarin het natuurlijke landschap van vroegere tijden beschreven en geïnven-tariseerd wordt.

De natuur beschikt over een grote veer-kraft en een sterk aanpassingsvermo-gen. Bijna zou ik willen zeggen: de natuur is niet kapot te krijgen. Maar dat is helaas niet juist, en al te boud. Die opvatting zou ook gemakke-lijk kunnen leiden tot misplaatst optimisme en onterechte zorgeloos-heid, in de zin van: het komt uiteindelijk allemaal toch wel in orde. Wel mag je constateren dat de natuur niet voor één gat te vangen is. Zelfs in de meest onherbergzame omstandigheden weten plant en dier te overleven. De kracht van al wat groeit en bloeit is verbazingwek-kend groot. Maar die enigszins geruststellende wetenschap mag ons niet de ogen sluiten voor het barre feit, dat de natuur in hoog tempo verarmt, meer bepaald: dat de variëteit afneemt. Het is steeds méér van hetzelfde, waar voorheen sprake was van een veelheid aan soor-ten.

Dumoulin telde rond Maastricht 940 verschillende soorten van fane-rogamen, ofwel: zaad voortbrengende planten, zonder de talrijke aan-getroffen variëteiten mee te tellen.

Die veelsoortigheid, die verscheidenheid, is grotendeels verloren ge-gaan.

Het is verwonderlijk om te lezen in het manuscript van Dumoulin wat hij allemaal opsomt en beschrijft op zijn wandeling rond Maastricht. Met groot genoegen wijst hij op wat zijn scherpe oog ziet. Vooral -zo lijkt het- wat bijna onzichtbaar en uiterst zeldzaam is, wekt zijn enthousiasme. Zo merkt hij aan de westzijde van de Sint-Pieters-berg het Gelobde maanvaren op. Op zich al een bijzondere prestatie, want:

